

СПРИЙНЯТТЯ ІНФОРМАЦІЇ ДІТЬМИ РАННЬОГО ВІКУ

Науменко Тетяна Іванівна,
Міжнародний науково-навчальний центр інформаційних
технологій та систем НАН і МОНМС України,
м. Київ, Україна

Розвиток і виховання дітей раннього віку у сучасному освітньому просторі позиціонується як проблема міжнародного рівня. Зокрема, за ініціативою ЮНЕСКО у вересні 2010 р. у Москві проходила Всесвітня конференція по вихованню та освіті дітей молодшого віку, основні ідеї якої були закладені у концептуальному документі «Створення багатства націй».

Велика увага у цьому документі приділяється дітям раннього віку, їхньому розвитку, сенситивним періодам, можливостям і особливостям виховання. Цей вік визначається як чутливий період, що характеризується швидкими змінами у фізичному, когнітивному, мовленнєвому, соціальному та емоційному розвитку. Значний і вирішальний розвиток мозку відбувається до досягнення дитиною семирічного віку, особливо в перші три роки життя, коли формуються основні нейронні зв'язки. Те, що відбувається в ранньому віці, визначає стан здоров'я, навчання і поведінки дитини під час дошкільного і шкільного періоду життя, і може зберегтися до кінця життя [1].

Наразі в Україні актуальною є нова програма «Впевнений старт» (2010 р.), що розрахована на всіх дорослих, причетних до розвитку, виховання і навчання дітей 5-річного віку. У структурі програми є розділ «Пізнавальний розвиток», зміст якого спрямований на розвиток пізнавальних процесів і розумових операцій [2].

Сучасні підходи до вивчення мисленнєвої діяльності в онтогенезі в дитячому віці в основному базуються на дослідженнях відомих вчених минулого століття: Д.Ельконіна, Л.Виготського, Л.Венгера, В.Мухіної, Г.Костюка, О.Запорожця, Є.Радіної, С.Новосолової та ін. Квінтесенцію їхнього бачення проблеми розвитку мислення втілено у визначенні «Процес мислення являє собою перехід суб'єкта від наявних до нових знань» [3; 91]. Наукове бачення з того часу змінилося мало. Але змінилася соціальна ситуація розвитку сучасного дошкільника: 1) в суспільстві мають місце теорії вільного саморозвитку дитини, які зводять роль дорослого нанівець; 2) серед молодих батьків існує думка щодо необхідності форсованого розумового розвитку дитини із народження (вивчення іноземних мов, курси розвивального навчання, розвиток логічного мислення змалку тощо); 3) акцентуація уваги деяких педагогів і батьків на широкому використанні комп'ютерних технологій, залучення до них дитини змалку, не враховуючи їх морфо-функціональні особливості і стан здоров'я; 4) розвиток мислення експериментально досліджується в основному в психологічному аспекті, а в педагогічному — процес розвитку дитини розглядається в рамках дитячої діяльності.

Безумовно, вибудовуючи певні педагогічні парадигми, слід враховувати соціальні явища, пам'ятаючи, що основні психологічні показники, характерні для певного вікового періоду, природні механізми розвитку залишаються незаперечними. Це ж стосується і наукових основ теорії пізнання, зокрема, одного з її постулатів: серцевиною пізнання є розуміння. Навіть більше: за Г.Костюком «процес розуміння — це і є процес мислення, спрямованого на розкриття тих чи інших об'єктів у їх суттєвих зв'язках із іншими об'єктами» [4; 199].

Процес розуміння передбачає сприйняття інформації. Перш ніж зупинитись на особливостях цього процесу у дітей раннього віку, вважаємо за потрібне визначити свої *наукові позиції* стосовно таких понять як «мислення» та «інформація»:

1. Ми дотримуємося думки, що дитина не народжується з готовими здібностями до мислення. Мисленнєві процеси, які проявляються в різних видах дитячої діяльності, відображають різні етапи її розумового розвитку. Цей розвиток не є саморозвитком, тобто процесом розумового визрівання певних задатків. Соціальне середовище стимулює розвиток дитини, а дитина виконує активну роль у пізнанні світу. «Розвиток мислення дітей значно прискорюється, коли він відбувається не стихійно, а в

умовах цілеспрямованого і правильно здійснюваного втручання дорослих у цей процес» [5; 118].

2. Результат будь-яких мисленнєвих дій — отримання нових знань (Л.Венгер, В.Мухіна). Залежно від виду мислення, вони мають різну модифікацію (образи, наочні моделі, поняття).

3. У ранньому та дошкільному дитинстві людина проходить етапи розвитку мислення від наочно-дійового до образного, а далі — до елементарного логічного мислення. Кожен етап є важливим для подальшого розвитку і кожен вид мислення не зникає під час переходу на новий рівень і не виникає раптово одразу ж після закінчення чергового етапу.

4. Кожен віковий період характеризується певними надбаннями. Важливим досягненням *раннього віку* є поява знакової функції мислення, яка передбачає вміння дитини мислити узагальнено. У *молодшому дошкільному віці* з'являються міркування як прояв самостійності мислення, планування власних дій, з'являється пошук рішення «в умі». У *дітей середнього віку* мислення характеризується активним пошуком в оточенні причинно-наслідкових зв'язків («вік чомучок»). *Діти старшого віку* вміють аналізувати, доводити свої судження, вирішувати задачі на опосередкований пошук. Простежується поява елементів логічного та творчого мислення. Важливим досягненням у старшому дошкільному віці є те, що в основному мисленнєві операції діти здійснюють за допомогою мови.

5. Визначальним фактором розвитку мислення дітей є мовлення. К. Ушинський дійшов до висновку, що рідне слово — основа будь-якого розумового розвитку і скарбниця всіх знань. Подальші наукові дослідження довели, що мова та мислення розвиваються одночасно як дві сторони пізнавального процесу.

6. У зв'язку з тим, що не існує сталого терміну «інформаційні технології», ми спираємося на розуміння терміну «інформаційні технології», прийнятному для освіти. Під визначенням «інформаційні технології» ми розуміємо ті методики та методичні прийоми, які розвивають мислення дітей, вчать їх отримувати, зберігати та використовувати інформацію (як із допомогою дорослих, так і самостійно). Комп'ютерні технології, як складова інформаційних технологій, в даному аспекті виступають як одна із можливостей отримання, перетворення і аналізу інформації.

7. Під інформацією ми розуміємо не тільки інтелектуальні знання, а й моральні устої суспільства, які засвоюються дітьми у вигляді знань, умінь, навичок і проявляються у ранньому та в дошкільному віці в поведінці, у підлітковому — в ідеалах, принципах, судженнях, поведінці.

8. Розвиток мислення сучасних дітей має універсальний характер і не залежить від особливостей мовного середовища (мається на увазі приналежність особистості до певної мовної групи).

Ми дотримуємося наступної думки Г. Костюка щодо розвитку мислення: «Розвивати мислення у дітей — це значить учити їх співставляти, порівнювати факти, знаходити в них схоже, виділяти суттєве у другорядному, піддавати об'єкти своєї мислі аналізу та синтезу, самостійно робити, спираючись на факти, висновки, узагальнення, застосовувати їх при поясненні нових випадків» [4; 208].

Під час сприймання інформації відбувається її розуміння. А «розуміння починається із співставлення, порівняння об'єктів із метою розкриття в них схожих або відмінних сторін. Без порівняння зрозуміти нічого неможливо» [4; 205]. Якщо взяти за аксіому це положення Г.Костюка, то воно стосується і дітей раннього віку. Адже дитина рано починає вирізняти голос і обличчя мами серед інших; впізнає свої іграшки, посуд, одяг; емоційно реагує на холод і тепло, сердиту або лагідну інтонацію навіть незнайомої людини та ін. Процес порівняння переходить в процес аналізу об'єктів, які дитина порівнює, що передбачає виділення в них якостей, частин, особливостей. Це виділення в ранньому віці відбувається у практичній діяльності — діях із предметами (іграшками). Аналіз переходить в абстракцію — виділення якостей предмета подумки. На нашу думку, ці мислительні операції формуються у дітей майже одночасно: наприклад, немовля не лише впізнає голос мами серед інших (порівнюючи голоси), а й виділяє його (тобто,

абстрагує від інших); дитина третього року життя, може не тільки зробити емпіричний аналіз різнокольорових кульок та трикутників і розподілити їх у відповідні лунки, а й абстрагує колір від форми предмета.

Ранній період розвитку дитини багатий своїми можливостями та особливостями в плані розвитку мислення та сприйняття інформації. Для нас цікавими є дослідження наукової школи О.Запорожця, спрямовані на вивчення розвитку сенсорики у дітей: «...онтогенез сенсорики створює необхідні передумови для виникнення мислення, удосконалення практичної діяльності, формування різного роду здібностей у дітей» [6; 91]. Свою позицію вчений обґрунтовує тим, що сенсорні процеси розвиваються не самостійно, а разом з іншими видами діяльності людини, виконують в них регулюючу та організуючу роль. А дитина саме в ході діяльності (наприклад, ігрової або навчальної) активно засвоює знання про продукти матеріальної та духовної культури людства. Отже, задача засвоєння певного сенсорного змісту набуває актуального значення лише в контексті певних видів людської діяльності [6].

Розглядаючи механізм формування розуміння, слід зупинитись на тих умовах організації розвитку дітей раннього віку, які допоможуть дорослому грамотно побудувати процес сприйняття інформації дитиною. Класики психології вказують на основні важливі моменти цього процесу.

Зокрема, Г.Костюк звертає увагу на наявність у дитини **інтересу** до об'єкту. Обов'язковою умовою інтересу є доступність і зрозумілість його для дитини. Зовсім незрозуміле не зацікавить дітей. Активізує інтерес те, що знаходиться в зоні розуміння. Для підтримки інтересу важливо, щоб процес пізнання містив проблему, ставив перед дитиною питання, які вона зможе вирішити або самостійно, або з допомогою дорослого. Педагогічно доцільно з цією метою ставити дітям (особливо починаючи з третього року життя) продумані запитання, які допоможуть їм знайти спосіб вирішення проблеми, наштовхнуть їх на практичний пошук. «Добре поставлене запитання – це вже половина відповіді» [7; 255].

Учені, які займались вивченням психології раннього дитинства, одноставно дійшли думки, що серед засобів, які допомагають розвивати розуміння дитини, її мислення, основну роль відіграє **мова**. Кожне поняття є узагальненням. У процесі оволодіння мовою дитина засвоює безліч уявлень і понять, які створив народ. Через мову передається його культурна і інтелектуальна спадщина. Дитина пізнає світ людей, природу речей за допомогою слова. Період раннього дитинства характеризується розвитком мовлення, що безпосередньо впливає на розвиток мислення. Тому вважаємо необхідною умовою під час сприйняття інформації (особливо нової) дитиною раннього віку дорослому «проговорювати» назви предметів, дій, їхні характеристики тощо, активно використовуючи вербальне мовлення.

Оволодіння мовленням допомагає дитині засвоїти **перенос** функцій або якостей з одного предмета на інший або в іншу ситуацію. Перенос сприяє розвитку узагальнень у дітей раннього віку, сприяє оформленню дитячих суджень, впливає на зміну характеру мислення [6, 8]. Наше дослідження в цьому напрямі довело, що завдяки переносу у дітей формуються вербальні узагальнення. Основною умовою для «включення» переносу в педагогічний процес є використання дорослим певних понять в різних сферах життєдіяльності дітей: заняттях, прогулянках, індивідуальній роботі. З методичного боку такий підхід найкраще реалізується під час тематичної організації освітнього процесу та в інтегрованих заняттях. Наприклад, ефективність цього наукового припущення підтвердили наші експериментальні інтегровані заняття «розвиток мовлення – музичне виховання – сенсорика».

Обов'язковою умовою сприйняття інформації дітьми раннього віку, на нашу думку, є емоційне насичення освітнього процесу. **Емоції** виражають особистісне ставлення людини до ситуації, до об'єкта та суб'єкта пізнавального процесу, до оточуючого середовища. Саме емоції спонукають дитину до активності, стимулюють і регулюють її поведінку, здійснюють «ніби диктатуру в поведінці» [9; 110]. У ранньому дитинстві ефективність освіти залежить від емоційного ставлення дитини до процесу, до змісту навчання, до дорослого. Діти до трьох років дуже емоційні, тому будь-яка

діяльність повинна викликати у них інтерес і активність. Дослідники раннього дитинства (Н.Карпінська, С.Новосьолова, М.Попова, Є.Радіна та багато інших) підкреслювали необхідність створення умов, які сприяють виникненню у дітей раннього віку позитивно-емоційного ставлення до занять.

Велику роль відіграють емоції у передачі дитині інформації морального змісту. Виховання має подвійну задачу: прищеплювати добро та викорінювати зло. Чим молодша дитина, тим більше цей шлях проходить через емоції, чим старша – через розуміння. Виховуючи в дитині чесноти, ми закладаємо духовну основу. Серед моральних якостей, які слід виховувати з раннього дитинства, можна виділити працелюбність, співрадування з близькими людьми та співчуття до них, совісність, правдивість, відповідальність за свої вчинки та слова. Відповідальність, на думку філософа І. Ільїна, є найвірніша ознака духовності. На сучасному етапі розвитку суспільства глибоко вивчав це питання ігумен Євменій, який на філософському рівні довів, що почуття відповідальності (або його відсутність) знаходиться в епіцентрі ціннісних орієнтацій, таких як любов, сім'я, влада, зрада, патріотизм, власне життєтворення [10].

У нормальному емоційному оточенні дитина частіше буває життєрадісною та дружелюбною. За спостереженнями психологів, дитина вже на другому році життя здатна співпереживати радість (співпереживання горю виникає пізніше). Згадаймо, що емоційний та моральний розвиток дітей ще недавно був одним із важливих аспектів всебічного виховання (теорія «завтрашньої радості» А.Макаренка, педагогічні системи В.Сухомлинського, Ш.Амонашвілі). Наразі спостерігається відродження цього напрямку виховання дітей у сучасних дошкільних закладах України.

У рамках теорії інформаційної культури пропонуємо розглядати моральні цінності, які засвоює дитина з народження (спочатку в сім'ї, пізніше – у розширеному соціальному просторі), як інформацію особливого виду. Особливість її полягає в тому, що вона передбачає не тільки засвоєння певних знань про моральну поведінку, сприйнятливості для даного суспільства, а й особистісно-емоційне «привласнення» цих знань, постійне вправлення в адекватній поведінці в різних життєвих ситуаціях.

Наголошуємо на тому, що мислення дитини розвивається ефективніше в спеціально організованих умовах при **ведучій ролі дорослого**. Ще Л.С.Виготський обґрунтував положення про ведучу роль навчання в розвитку дитини та ввів поняття «зона найближчого розвитку». Саме дорослий поступово вводить дитину в цю зону, організовуючи її діяльність та спрямовуючи у необхідне педагогічне русло. «Мислення дитини формується в педагогічному процесі» [6; 198]. О.В.Запорожець наголошував на тому, що у переддошкільному віці педагогічний процес не може відбуватися у вигляді уроку. Дитина цього віку оволодіває знаннями в процесі безпосереднього маніпулювання предметами та безпосереднього спілкування з дорослими [6]. Відомо, що систематичний педагогічний вплив сприяє ґрунтовному засвоєнню знань, що, в свою чергу, позитивно впливає на розвиток мислення дитини. На наш розсуд, відміна занять як основної форми навчання дітей зашкодить їх розумовому розвитку. Заняття – така форма організації дітей, яка дозволяє здійснювати цілеспрямований, педагогічно доцільний, психологічно обґрунтований інформаційний вплив на дитину. При систематичному, свідомому керівництві дорослого педагогічним процесом можливе сприйняття різнопланової інформації дітьми раннього віку без шкоди для їх здоров'я, з перспективою на їх подальший розвиток.

Література

1. Создание богатства наций. Концептуальный документ. Всемирная конференция по воспитанию и образованию детей младшего возраста (ВОДМ). – Оригинал: английский, 16 июня 2010 г. – Цит. за сайтом: <http://typo38.unesco.org/ru/cour-10-2006.html>
2. Програма розвитку дітей старшого дошкільного віку «Впевнений старт» – Міністерство освіти і науки України – К.: 2010. Цит. за сайтом <http://www.mon.gov.ua/>.
3. Психологічний словник / За ред. чл.-кор. АПН СРСР В.І.Войтка. – К.: Вища школа, 1982. – 215 с.
4. Костюк Г.С. Избранные психологические труды. – М.: Педагогика, 1988. – 304 с.

5. Вікова психологія / За ред. дійсного члена АПН СРСР Г.С.Костюка. – К.: Радянська школа, 1976. – 276 с.
6. *Запорожец А.В.* Избранные психологические труды: В 2-х т. – Т. 1. Психическое развитие ребенка. – М.: Педагогика, 1986. – 320 с.
7. *Ушинский К.Д.* Собр. соч.: В 11 т. – Т. 7, М.-Л.: Изд-во АПН РСФСР, 1948–1952. – 358 с.
8. *Науменко Т.И.* Активизация речи детей раннего возраста в дошкольных учреждениях. Дис. на соиск. канд. пед. наук. – К.: 1990 (на правах рукописи).
9. *Выготский Л.С.* Педагогическая психология. – М.: Работник просвещения, 1926. – 348 с.
10. *Игумен Евмений.* Духовность как ответственность. – Иваново: Свет православия, 2005.